

Descriptieve praktijken Pragmatische analyse van categorisering

Harrie Mazeland

Het doel van dit artikel is een aanzet te geven tot de analyse van de wijze waarop gespreksdeelnemers gespreksentiteiten en eigenschappen daarvan categoriseren. De afgelopen drie decennia is in de conversatie-analyse (c.a.) veel onderzoek gedaan naar de methoden waarmee gespreksdeelnemers hun wereld beschrijven. Onderzoek vanuit een c.a.-optiek naar de methodologie van beschrijvingsactiviteiten lijkt daarom een belangrijke bijdrage te kunnen leveren aan empirisch gefundeerde theorievorming over de interactionele aspecten van descriptieve praktijken. Ik zal eerst een schets geven van de wijze waarop categoriseringswerk vanuit een conversatie-analytisch perspectief geanalyseerd zou kunnen worden en wel zo, dat het c.a.-perspectief geïntegreerd wordt met noties uit de lexicale semantiek en de pragmatiek (zie 2). In 3 bespreek ik een fragment uit een teambespreking. Ik zal daarvan laten zien dat de deelnemers onderhandelen over de toepasbaarheid van categorieën en daarmee over de betekenisstructuur die ze als lid van een categorieëncollectie hebben. In de slotparagraaf bespreek ik zowel een consequentie van de analyse in 3 ten aanzien van de rol die categorisering spelen bij het interactioneel oplossen van problemen, als de relatie van het hier voorgestelde kader met de theorievorming in de lexicale semantiek.[1]

1 Inleiding: categorisering en conversatie-analyse

Naast de analyse van gespreksorganisatorische en sequentiële verschijnselen heeft onderzoek naar de wijze waarop gespreksdeelnemers hun wereld beschrijven van meet af aan een belangrijke plaats ingenomen in de etnomethodologische conversatie-analyse (c.a.; vgl. voor een recent overzicht van de relevante literatuur Bergmann, 1991). De volgende subparagrafen presenteren een programmatisch kader voor een c.a.-analyse van categoriseringsmethoden. Tot slot van deze paragraaf ga ik in op enkele verschillen tussen categoriseringsactiviteiten in informele en institutionele settings.

2 Categorization devices: categorieëncollecties + toepassingsregels

De basis voor het c.a.-onderzoek naar descriptieve praktijken werd door Harvey Sacks gelegd (vgl. Sacks, 1972a/b; 1992). Sacks analyseert de methoden waarmee de leden van een cultuur personen beschrijven in termen van *membership categorization devices*: collecties van categorieën die volgens bepaalde regels op de leden van een populatie toegepast worden. In ander onderzoek - onder andere Schegloff (1972), Jayyusi (1984), Mazeland (1992) of Mazeland, Huisman & Schasfoort (te versch.) - is Sacks' benadering ook toegepast op de analyse van de methoden waarmee gespreksdeelnemers andere entiteiten dan personen beschrijven.

Het basisidee is simpel. Bij de keuze van categorieën - termen waarmee gespreksentiteiten en eigenschappen daarvan benoemd of beschreven worden - staan gespreksdeelnemers voortdurend voor de vraag hoe een correcte, relevante en passende uitdrukking te kiezen: het *selectieprobleem*. Bijvoorbeeld, waarom categoriseer je iemand de ene keer als wielrenner en even later als part-time rietdekker of praktiserend katholiek, terwijl elk van die beschrijvingen in principe waar is.

Gespreksdeelnemers behandelen beschrijvende termen bovendien niet als alleenstaande categorieën, maar eerder als een element van *collecties van categorieën* die een deel van een bepaald kennisdomein karakteriseren. De selectie van een enkele term maakt de rest van die collectie als het ware *contrastief relevant*. Een hoorder moet op zijn minst het niet-beschreven deel van het relevante domein tot - eventueel ongedifferentieerde - achtergrond van het geclassificeerde element maken. Het gaat steeds om een *figure/ground*-relatie. Bovendien maakt de selectie van een term uit een bepaalde collectie ook onmiddellijk de ordenings- en redeneerprincipes actueel, die voor het betreffende domein gelden.

Een tweede eigenschap van *categoriseringsprocedures* is dat de selectie en interpretatie van een categorie gestuurd wordt door een oriëntatie op regels waarmee het gebruik van een lid van een categorieëncollectie verantwoord wordt: de *toepassingsregels*. Een *categorization device* (CD) is een collectie van categorieën plus toepassingsregels. Een deel van die regels lijkt vrij algemeen te zijn, dat wil zeggen, te gelden voor de meeste collecties. Een goed voorbeeld van zo'n algemenere toepassingsregel is de *consistentieregel*, die je als de volgende hoordersmaxime zou kunnen formuleren: *als twee of meer categorieën gebruikt worden om twee of meer entiteiten te categoriseren, en die categorieën kunnen gehoord worden als leden van dezelfde collectie, dan geldt: hoor ze dan ook op die manier*.

Sacks illustreert dit principe aan de hand van het kinderverhaaltje *The baby cried. The mommy picked it up*. De samenhang tussen de twee toestanden die deze twee zinnestjes beschrijven, komt onder andere tot stand doordat een hoorder *the mommy* interpreteert als de moeder van de baby in kwestie en niet als de moeder van iemand anders.

2.1 Methoden van collectieformatie

Grofweg gesteld zou je drie soorten collecties kunnen onderscheiden, afhankelijk van de wijze waarop die tot stand komen (zie ook Jayyusi, 1984:81 e.v.).

- Type A: *semantisch-taxonomisch geordende CD's*, i.e. gespreksdeelnemers oriënteren zich op collecties die lexicaal gestandaardiseerd zijn.
- Type B: *cultureel gestandaardiseerde CD's*, i.e. collecties die (sub-)cultureel bepaald zijn.
- Type C: *lokaal geïmpliceerde CD's*, i.e. collecties die *ad hoc* in het gesprek zelf tot stand gebracht worden.

Een voorbeeld van een semantisch-taxonomisch geordende CD is het categorieconcept *gezin*: leden daarvan zijn de categorieën {*vader, moeder, dochter, zoon, ...*}. In de lexicale semantiek wordt dit soort taxonomieën wel gekarakteriseerd als een verzameling van (*co-*)*hyponiemen*. De categorie waarmee de collectie als geheel benoemd wordt is dan het *hyperoniem* (het *categorieconcept*). De categorieën uit dit type collecties zijn op conventionele wijze ten opzichte van elkaar geordend. Zo zijn in het categorieconcept *gezin* geordende subsets van *relationele paren* te onderscheiden: <*moeder, dochter*>, <*broer, zus*>, etcetera.

De tweede methode van categorieformatie betreft categorieën waarvan gespreksdeelnemers observeerbaar aannemen dat de groepering daarvan in een collectie in de betreffende subcultuur gedeeld wordt. In een opsomming als *communisten, socialisten en andere radicalen*, worden *communisten* en *socialisten* niet zozeer op grond van semantische eigenschappen van de betreffende categorieën, maar veeleer op basis van encyclopedische kennis en cultureel gangbare evaluaties in de collectie van politiek-radicalen gegroepeerd. Een leuke observatie die Jayyusi in dit verband maakt, is dat wanneer categorieën uit een conventioneel gegroepeerde collectie - dus

ook in die van type A - in een lijstje worden opgesomd, die lijst vaak wordt afgesloten met een *list-completer* die de collectienaam geeft: *hertogen, graven, en andere aristocraten* (zie ook Jefferson, 1990).

Een procedure om te bepalen of twee categorieën tot een semantisch-taxonomisch geordende, of cultureel gestandaardiseerde CD horen, is te kijken of ze elkaar wederzijds uitsluiten. Bijvoorbeeld: *palestijnen en israëli's*, of *nationalisten en communisten*. Gewoonlijk is van zulke paren van alternatieve categoriseringën slechts één alternatief geschikt om een in de betreffende context relevante entiteit te benoemen. Uit het feit dat deze procedure voor collecties van zowel type A als B geschikt is, blijkt overigens ook dat de grenzen tussen encyclopedisch / cultureel bepaalde ordeningen en lexicaal vastgelegde ordeningen niet altijd even gemakkelijk te bepalen zijn.

Het derde type CD's betreft collecties van categorieën die door de gespreksdeelnemers zelf op een lokaal relevante manier ad hoc gegroepeerd worden. Bijvoorbeeld, de items in een boodschappenlijstje, of de lijst van categorieën in *fundamentalistische protestanten, het vaticaan, het KNMG en de Nederlandse Vereniging voor Euthanasie mengden zich in de discussie over het euthanasiewetsontwerp*. Hoewel deze categorieën op basis van de ordeningsprincipes A en B niet uit dezelfde collectie komen, worden ze thematisch en/of taakgeoriënteerd met elkaar in samenhang gebracht. De groepering van categorieën tot een samenhangende collectie wordt in het gesprek zelf tot stand gebracht. Doordat de gespreksdeelnemers een aantal categorieën co-selecteren die thematisch samenhangen, kan de hoorder als competent lid van de betreffende cultuur afleiden wat de relevante linken tussen die categorieën zijn. Bij dit type CD levert de context van het gesprek zelf de logica waarmee de samenhang tussen categorieën verklaard kan worden. De gespreksdeelnemers onderhandelen vaak over het soort rationaliteit dat zij daarbij zullen hanteren en welke criteria gedeeld worden ten aanzien van de toewijzing van categorielidmaatschap.

Of een categorie deel uitmaakt van een collectie en hoe die collectie is samengesteld, bepalen de taalgebruikers zelf relatief ten opzichte van het gespreksonderwerp en de taak die interactioneel uitgevoerd wordt (vgl. Schegloff, 1972). Voor het derde type CD geldt daarom bij uitstek dat de vraag of een bepaalde categorie een lid is van een bepaalde collectie van categorieën, alleen empirisch beantwoord kan worden: "*whether some particular category is a member of some particular collection of categories is an empirical issue (...)*" (Sacks, 1972a).

2.2 Eigenschappen van categorieën

Niet alle eigenschappen van een categorie zijn op dezelfde wijze of in dezelfde mate met hun categorie geassocieerd. Op het gevaar af theoretische constructen te introduceren die niet overeenkomen met de betekenis-structureringsprincipes waarop gespreksdeelnemers zich oriënteren, zal ik enkele typen van categorie-eigenschappen onderscheiden. Ik baseer me daarbij in eerste instantie op Sacks (1972a; 1972b) en Jayyusi (1984), en daarnaast ook op Cruse (1986:16 e.v.).

- Gespreksdeelnemers behandelen sommige eigenschappen als definiërend of *constitutief* voor de bepaling van categorielidmaatschap.
- Andere eigenschappen worden als verwachtbaar of *categoriegebonden* behandeld
- De *relevantie* van nog weer een andere deelverzameling van eigenschappen kan in het gesprek zelf tot stand worden gebracht en onderhandeld.

Categorieconstitutieve eigenschappen

Categorieconstitutieve eigenschappen beslissen over toewijzing van categorielidmaatschap. Als het allemaal heel eenvoudig zou zijn, dan zou het daarbij gaan om eigenschappen die logisch geïmpliceerd worden door de betekenis van een categorie. Bijvoorbeeld *een hond is een dier*. *Categorieuitsluitende eigenschappen* zouden dan precies tegenovergesteld zijn, dat wil zeggen, hun niet van toepassing zijn wordt geïmpliceerd door de betekenis van een categorie: *vis is bijvoorbeeld een uitsluitende eigenschap van hond*, omdat *het is een hond* impliceert dat het geen vis is. Maar omdat de betekenis van woorden niet zodanig helder omlijnd of eenduidig is dat onproblematisch aangegeven kan worden wat de betreffende term allemaal inhoudt, lijkt het me beter het criterium voor categorieconstituerende eigenschappen iets praktischer te formuleren: het gaat daarbij om eigenschappen die door gespreksdeelnemers als categoriedefiniërend behandeld worden (bijvoorbeeld wanneer ze over betekenissen gaan onderhandelen - vgl. met name in 3 - of in repair-sequenties).

Categoriegebonden eigenschappen

Categoriegebonden eigenschappen zijn gebaseerd op verwachtingen die de leden van een cultuur *normaliter* van een representant van een bepaalde categorie hebben. Cruse noemt ze *expected traits*. Hij beschouwt de *maar*-test als een handige diagnostiek om de status van categoriegebondenheid te bepalen. Deze test maakt gebruik van de normaliteit of abnormaliteit van gedecontextualiseerde uitdrukkingen van de vorm *P, maar (niet) Q*. Vergelijk bijvoorbeeld paren van zinnen als

- (1) (a) Het is een hond, maar hij kan niet blaffen
(b) Het is een hond, maar hij kan blaffen
- (2) (a) Het is een hond, maar hij kan zingen
(b) Het is een hond, maar hij kan niet zingen

(1b) is vreemd - een *expressive paradox* (Cruse 1986:17) - omdat daarin een verwachting die een hoorder sowieso *by default* ten aanzien van honden heeft, wordt tegengesproken. (2b) is vreemd omdat de verwachting die daarin wordt tegengesproken, meestal niet tot de set van *default*-verwachtingen hoort die men van honden heeft. Bij (2a/b) gaat het dus om een *categorie-ongebonden* of *niet-verwachte* eigenschap van de betreffende categorie. Het verschil met categorieconstitutieve eigenschappen is dat je bij categoriegebonden eigenschappen nog steeds zoiets kunt zeggen als *het is een hond, maar hij kan niet blaffen*, terwijl een uiting als *het is een hond, maar het is geen dier* tot een semantische anomalie leidt. Constitutieve eigenschappen zijn idealiter logisch geïmpliceerd; gebonden eigenschappen zijn pragmatisch gepresupponeerd.

Relevante eigenschappen

Tenslotte kunnen bepaalde niet-categoriegebonden eigenschappen als (thematisch) *relevante*, of *mogelijke* eigenschappen van categoriebekleders behandeld worden. Zowel de *maar-Q*, als de *maar-niet-Q* test genereren in dit geval *expressieve paradoxen*:

- (3) (a) Het is een hond, maar hij is bruin. (waarom zou ie dat niet zijn?)
(b) Het is een hond, maar hij is niet bruin. (waarom wel?)
(c) Het is een hond en hij is bruin. (*normaal*)

Het gaat hier om eigenschappen die wel associeerbaar zijn met de representant van een categorie, maar niet zonder meer verwacht worden op basis van het gebruik van de categorie zelf. Er is een contextualisering nodig om de informatie in de maar-zinnen thematisch relevant te kunnen maken.

Categorierelevante eigenschappen spelen daarom vooral een rol bij de thematische voortgang van een gesprek. Categoriegebonden eigenschappen spelen een centrale rol bij het maken van inferenties naar aanleiding van het gebruik van een bepaalde categorisering (zie 2.3). Categorieconstitutieve eigenschappen geven de doorslag bij beslissingen over categorietoewijzing (zie 3).

Cruse benadrukt dat het bij deze typen van semantische eigenschappen om graduele verschillen gaat. En Jayyusi laat in haar boek overtuigend zien, dat het oordeel of een eigenschap categoriegebonden of categorieconstitutief is, per context kan verschillen. Gespreksdeelnemers onderhandelen over de status van eigenschappen, verantwoorden categorietransformatie, categorietransitie, of categorie-uitsluiting op basis van de status van en relaties tussen bepaalde eigenschappen (zie ook Mazeland, e.a., te versch.).

2.3 Categorisering en inferenties

Analyse van descriptieve praktijken in termen van *categorization devices* levert ook een instrumentarium om de methoden te beschrijven waarmee gespreksdeelnemers inferenties - of *conversationele implicaturen* - maken (vgl. onder andere Grice, 1975; Gazdar, 1979 en Levinson, 1983). Aan de hand van een voorbeeld zal ik twee typen CD-gerelateerde inferenties bespreken, zonder daarbij ook maar enigszins de pretentie te hebben een systematische inventarisatie te geven: (i) redeneervormen op basis van het gebruik van een categorie uit een collectie waarvan de leden op specifieke wijze ten opzichte van elkaar geordend zijn; (ii) inferenties op basis van categoriegebonden eigenschappen.

Een analyse van onderstaand fragment zou onder andere moeten verantwoorden hoe de medewerkster van het reisbureau (deelnemer A) afleidt dat de informatie die de opbeller (B) in regel 98 geeft, A's vraag uit regel 95 overbodig maakt:

- (4) (slx/hm/reisbureau)
- 90 A: want echt eh speci:fiek 'n< >jongerereisgids met de bus
- 91 A: naar ita:li↑ë 'hh nee. >we hebbe dus ook wel naar joegoslavië
- 92 A: wat< >extra jongerereizeh >↑weetjewel.
- 93 A: ↓da[t is dan in [de:h (.) h[h >ik weet niet.
- 94 B: [jah [jah, [nee (dat) maar-
- 95 A: * >hoe oud bent u↑:
- 96 B: 'hh nou 't is niet voor mezehlhfh.
- 97 B: → is voor me dochter[:
- 98 A: [Q↑:h=
- 99 A: =>↑voor u dochter:h↑ ↓ja[↑:h:h 'hh (0,4)
- 100 B: [ojah
- 101 A: ↓e::h jah, da- we zijn dus e:h-
- 102 A: >we hebbe verschillende: mogelijkhe↑deh

Opbeller B wint bij A's reisbureau informatie in over jongerenreizen naar Italië. Wanneer B op A's vraag hoe oud ze is reageert met te vertellen dat ze voor haar dochter opbelt (r.97), is die

informatie voldoende om de verwachting van een antwoord ongedaan te maken (vgl. A's voortzetting in r.101). Kennelijk kan A uit B's reactie dingen afleiden die een antwoord op haar vraag overbodig maken. A's redeneringen zouden ongeveer als volgt gereconstrueerd kunnen worden.

In 2.1 heb ik het relationele paar <moeder, dochter> genoemd als voorbeeld van een ordeningsrelatie tussen de categorieën uit een collectie. Het gebruik van het constructieformaat (bezittelijk voornaamwoord + categorie die lid is van een relationeel paar) in *me dochter* (r.97) maakt allereerst de opbeller zelf classificeerbaar als de bekleder van de andere categorie uit het betreffende relationele paar. Zij is *de moeder* van die dochter. Het gebruik van één bepaalde categorie levert dus de grondslag voor een tweede, inferentiële categorisering met een term die lid is van hetzelfde *categorization device*.

In de tweede plaats lijken de gespreksdeelnemers aan te nemen dat het gebruik van de categorie *dochter* samen met het feit dat de moeder voor haar dochter opbelt, voldoende informatief is om conclusies te trekken ten aanzien van de *leeftijd* van zowel moeder als dochter (de informatie waarnaar A in regel 95 vroeg). Het gegeven dat de reisbureau medewerkster de opbeller nu opeens met *u* gaat aanspreken (vgl. *weetjewel* in regel 92 en *u dochter* in 99), geeft al aan dat zij de sociale status van de opbeller anders is gaan beoordelen. Maar ook ten aanzien van de leeftijd van de dochter trekt A conclusies. In principe zou een dochter natuurlijk allang AOW kunnen genieten, maar zolang een persoon nog niet *volwassen* is, is het een verwachtbare eigenschap van ouders dat die bepaalde dingen voor hun kinderen doen. De *categoriegebonden* activiteit van de moeder laat dus een secundaire, inferentiële categorisering in een ander *categorization device* toe: het leeftijdsfase-CD dat categorieën bevat als {*kind, jongere, volwassene, ..., bejaarde*}. De dochter is nog niet volwassen en hoort waarschijnlijk tot de categorie die in aanmerking komt om een jongerenreis te maken. A's vraag is daarmee niet alleen overbodig gemaakt via de informatie dat B voor haar dochter opbelt. Indirect is de informatie die nodig is om antwoord te kunnen geven op een gecorrigeerde versie van A's vraag toch inferentieel beschikbaar gemaakt.

Ondanks dat B alleen expliciet het lidmaatschap van een categorie uit het categorieconcept *gezin* heeft beweerd, vormt die informatie de basis voor een inferentie waarmee een classificering met behulp van een categorie uit een tweede CD tot stand gebracht kan worden. Juist het feit dat zowel opbeller, als opgebelde geen woorden meer vuil maken aan de leeftijd van de dochter, is een indicatie dat ze die redenering vanzelfsprekend vinden, ze is *by default* uitvoerbaar omdat het om verwachtbare, categoriegebonden eigenschappen gaat die alleen wanneer afgeweken wordt van wat normaliter verwacht kan worden, expliciete bespreking vergen (Grice's maxime van kwantiteit: wees niet informatiever dan nodig is).

2.4 Categorisering in institutionele settings

De toepassingsregels van categorieën kunnen per situatie, subcultuur, en/of institutionele verschillen. De manier waarop in fragment (5) de grenzen van de toepasbaarheid van de categorie *kind* eenzijdig door de reisbureau medewerkster worden vastgelegd, is een voorbeeld van de wijze waarop toepassingsregels in een institutionele setting gemodificeerd worden (klant B heeft gevraagd of de kinderen die met een reis meegaan in aanmerking komen voor kinderkorting):

- (5) (ystr/z/hm/reisbureau)
- 198 A: * hoe oud zijn de kinder[↑eh [op vertrekdat[↑um
 199 B: [e : [: h [eve kijken.
 200 B: d'r zijn: drie kindere van acht ja↑ar: d'r bij↑:
 (...)
 209 B: en één van: e:h >↓vijftien,
 210 0,4
 211 A: j:ah, hh (1,2) nee. (0,2)
 213 A: → daar e::h zit helahasheh gheehn kinderkorting meer bij.
 (...)
 223 A: → en: eh >vijftien jaar is 'n volwasse bij ↓ons:

Ondanks dat A kort daarvoor nog naar hetzelfde individu verwijst als een van *de kinderen* (r.198), wordt diezelfde persoon even later uitgesloten van de categorie *kind*. Er wordt een scherpe grens getrokken: een vijftienjarige is geen kind meer, maar een *volwassene* (r.223).

Een categorie als kind heeft in het alledaagse taalgebruik vage, vloeiende grenzen. In de specifieke institutionele setting van het verkoopgesprek wordt diezelfde categorie aan de bovenkant voorzien van een scherpe grens. Taylor (1989:71-74) brengt zulke *imposed definitions* in relatie met expert/leek-interacties. Hij noemt categorieën die gedefinieerd worden door het opleggen van een deels nauw omliggende set van criteria *expert categories*, in tegenstelling tot de *folk categories* van het alledaagse taalgebruik.

Overeenkomstig de prototypetheorie waar Taylor van uitgaat, zijn *folk categorieën* gestructureerd rond prototypische voorbeelden en gebaseerd op de wijze waarop taalgebruikers gewoonlijk hun omgeving waarnemen en ermee interageren. Aan de andere kant zijn *expert categorieën* gecreëerd voor specifieke doelen, waardoor er expliciete *voldoende* voorwaarden geformuleerd worden voor lidmaatschap van de categorie. Een *expert* kan op basis daarvan zeggen óf en op welke gronden een specifiek individu of object lid is van de categorie (zie ook Mazeland e.a., te versch.). Het gebruik van *bij ons* in de uiting waarin A in regel 223 van (5) de expert-regel voor toepassing van de categorie *kind* formuleert, is daarom ook niet toevallig: de reisbureau-medewerkster presenteert zich hier nadrukkelijk als lid van de organisatie die deze regels hanteert (vgl. Sacks, 1992:711 e.v.).

Categorisering en spelen overigens niet alleen een rol op het object-niveau van de wereld die gespreksdeelnemers beschrijven. Zeker in een institutionele setting is ook het type identiteit in termen waarvan gesprekspartners elkaar categoriseren van centraal belang (in fragment (5) spelen bijvoorbeeld situationele identiteiten als *klant* en *verkoper* een rol). Zulke categorisering en spelen zijn een fundamentele factor bij de interpretatie van uitingen en bij de beslissingen over wat voor soort voortzetting in de actuele situatie adequaat is (vgl. Wilson, 1991; Mazeland, te versch.). De positie die gespreksdeelnemers ten opzichte van elkaar innemen - bijvoorbeeld *arts/patiënt*, *leraar/leerling* of *medewerker/chef* - fungeert als *locus* voor de berekening van de distributie van rechten, plichten, kennis en doelen die de respectievelijke vertegenwoordigers van dat paar ten opzichte van elkaar hebben. (Vgl. Sacks, 1972b; Watson, 1987 en Mazeland 1992)

3 Onderhandelen over toepassingsregels

In deze paragraaf wil ik aan de hand van een voorbeeld laten zien dat gespreksdeelnemers onderhandelen over de toepassingsregels die van kracht zijn ten aanzien van de categorieën uit een bepaalde collectie. De analyse toont niet alleen dat de betekenis van termen daardoor interactioneel geherstructureerd kan worden. Ze laat ook zien hoe zo'n herdefinitie ingrijpende consequenties heeft voor de wijze waarop gespreksdeelnemers hun wereld inrichten.

Het gespreksfragment dat in deze paragraaf centraal staat, komt uit een werkoverleg van een gemeentelijke dienst. Vanwege de verhuizing naar een gemeenschappelijk centrum zullen de openingstijden van de daar te vestigen diensten gedurende enkele maanden niet op elkaar afgestemd zijn. De oplossing die deelnemer A voor dat probleem stelt, roept weerstanden op bij de andere leden van het team. Deze lijken de categorie *open* anders te gebruiken dan hij:

(6) (KTS1/29.03.93/jeannette postema/hm/teambespreking)

167 A: ↑hè >je kunt toch zeggen van iemand die aan de:h-

168 A: >aan de (andre-) die ↑vrageh stelt aan de ↑balie (.)

169 A: >die word- die wordt te woord gestaan.

(...)

175 A: → >je BEnt niet officieel: ↑open.

176 A: °we gaa- (af-) Open vanaf één ju↑ni 'hh

177 G: → na↑A:h >dat slaat nergens ↓op

178 G: → je bent open of je bent niet open.

179 0.3

180 E: je z[it 'r. ↑of je zit 'r n[iet.

181 A: [NEEh [°↓nee

(...)

191 A: → in principeh 'hh [↓in prinCipeh zijn wij dicht.

192 (.)

193 C: m:↓m

194 0.8

195 E: → ja mevr↑ouw: in principeh zijn w[e dicht.=

196 A: [jah!

197 E: =maar ik wil u wel help↑eh

Het meningsverschil tussen A en de andere teamleden is deels te beschrijven in termen van de verschillende typen categorie-geassocieerde eigenschappen die in 2.2 besproken zijn. Terwijl *niet open zijn* voor A compatibel is met het toch wel helpen van cliënten (r.167-69), houden zijn medewerkers vast aan wat *open* gewoonlijk in de organisatie betekent. *Niet open zijn* impliceert voor hen *er niet zitten* (r.180) en *niet helpen* (r.189 en 197). Voor de medewerkers zijn *aanwezigheid* en *helpen* *constitutieve* eigenschappen van de categorie *open*. Negatie van die categorie houdt de uitsluiting van deze eigenschappen in.

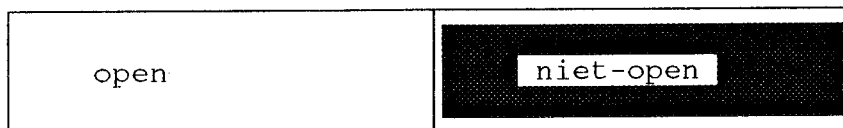
Voor A leidt ontkenning van *open* echter niet tot uitsluiting van die eigenschappen. Voor hem lijken ze hoogstens te fungeren als *categoriegebonden* eigenschappen die geen noodzakelijke voorwaarde voor toepassing van de categorie *open* zijn. Toewijzing van een van de categorieën uit de contrastklasse {*open*, *dicht*} wordt voor hem dan ook niet beslist op basis van die eigenschappen. *Er zitten* en *helpen* zijn hoogstens categoriegebonden eigenschappen die op grond van die status annuleerbaar (*defeasible*) zijn. Met *hekjes* (*hedges*, vgl. Lakoff, 1972 en Taylor,

1989) als *officieel* (*niet officieel open*, r.175) en *in principe* (*in principe ... dicht*, r.191) verschuift hij de status van deze eigenschappen van constitutief-definiërend, naar categoriegebonden en dus annuleerbaar.

Voor deelnemer E leidt dat tot een *expressieve paradox* (vgl. 2.2). Ze maakt die pragmatische absurditeit kenbaar met *ja mevrouw, in principe zijn we dicht, maar ik wil u wel helpen*. (r.195-97). Het maar-deel weerlegt een verwachting die volgens de andere leden van het team normaliter aan datgene wat in het eerste conjunct gesteld wordt, ontleend zou kunnen worden. Cruse's *maar*-test wordt hier als het ware *life* gedemonstreerd: gespreksdeelnemers bedrijven permanent een soort leken-linguïstiek.

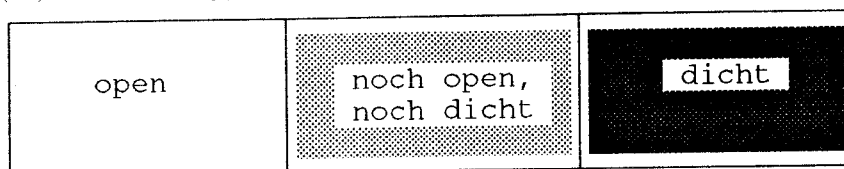
De onderhandelingen over de toepasbaarheid van het categorieënpaar <open, niet-open>, respectievelijk <open, dicht> kunnen deels geanalyseerd worden in termen van het onderscheid tussen *contraire* en *contradictoire opposities* (vgl. Cruse, 1986:197 e.v. en Horn, 1989:268 e.v.). In het conceptuele domein waarin de contrastklasse <open, dicht> in het onderhavige geval wordt toegepast - dat van de collectie met categorieën voor instellingen die beperkt toegankelijk zijn voor het publiek - karakteriseert dit categorieënpaar gewoonlijk een contradictoire oppositie. Dat wil zeggen, als het ene lid niet van toepassing is, dan mag het van kracht zijn van de complementaire categorie afgeleid worden: een instelling die niet open is, is dicht, en omgekeerd. Een winkel kan ook niet een klein beetje open zijn (net zo min als *ik ben een beetje in therapie* letterlijk niet *kan*). Het toepassingsgebied wordt geheel in tweeën gedeeld: óf A is het geval, óf B (wet van het uitgesloten derde) en het is nooit zo dat A en B tegelijk het geval zijn (wet van de non-contradictie). Andere voorbeelden van contradictoire opposities zijn <even, oneven>, <man, vrouw>, <getrouwd, ongetrouwd>, <zwart, niet-zwart>, <levend, dood>, of misschien zelfs paren als <rechts-, linkshandig>. Schematisch kan de contradictoire relatie als volgt aanschouwelijk gemaakt worden:

(7a) *contradictoire opposities:*

Je zou nu kunnen zeggen dat behalve deelnemer A de overige leden van het team uit fragment (6) zich oriënteren op de toepasbaarheidsregels voor het categorieënpaar <open, dicht> als een contradictoire oppositie. Deelnemer G stelt dat ook expliciet wanneer ze zegt *je bent open of je bent niet open* (r.178).

Deelnemer A lijkt er daarentegen een *contraire* oppositie van te willen maken. De termen van een *contraire* oppositie benoemen slechts de uiterste polen van een schaal die een conceptueel domein ten opzichte van een eigenschap gradueel ordent. Voorbeelden zijn paren als <lang, kort>, <goed, slecht>, <beleefd, onbeschoft>, <schoon, vuil>, of <blij, verdrietig>. Voor al dit soort opposities is er een soort tussenzone waarop in principe geen van beide leden van toepassing is: alleen de wet van de non-contradictie geldt tot op zekere hoogte (iets kan niet tegelijk schoon én vuil zijn), maar de wet van het uitgesloten derde gaat niet meer op. *Niet schoon, maar ook niet echt vuil* kan wel, net zoals wanneer iemand niet *groot* is, dat nog niet betekent dat ze *klein* is. Schematisch:

(7b) *contraire opposities:*

Deelnemer A stelt als het ware voor de semantische tweedeling die met het paar <open, niet-open/dicht> beschreven wordt, om te structureren tot een pragmatisch gradeerbare oppositie tussen *contraire* termen. Of, anders gezegd, hij probeert er een graduele contradictie van te maken, net zoals het geval is bij het gebruik van de oppositie <open, dicht> in ruimtelijke conceptuele domeinen (een deur - een element uit een ander conceptueel domein - kan bijvoorbeeld wel *een beetje open* of *bijna dicht* zijn).

Een belangrijk kenmerk van de wijze waarop gespreksdeelnemer A dat probeert te doen en mogelijk ook pas kan doen, is dat hij steeds enkel hetzij de grens tussen *open* en *niet-open* profileert, hetzij die tussen *dicht* en *niet-dicht*. Door zich elke keer slechts op één van die opposities te richten, blijft de toestand van de organisatie karakteriseerbaar als een *two-state*-kwestie. Maar in plaats van het contradictoire paar <*open, dicht*>, gebruikt A nu als het ware twee contrast-paren: <*open, niet-open*> en <*dicht, niet-dicht*>. Afhankelijk van welke pool als vertrekpunt wordt genomen, tomt hij de ene keer aan de absolute scheiding - die tussen *dicht/niet-dicht* (vgl. *in principe ... dicht*, r.191) - en de andere keer aan die tussen *open/niet-open* (vgl. *niet officieel open*, r.175). A kan zo de schijn ophouden dat hij nog steeds van een contradictoire oppositie uitgaat, terwijl hij in feite beurtelings één van de beide scheidingzones in een *contraire* oppositie thematiseert.

De herstructurering van de wijze waarop de categorieën *open* en *dicht* ten opzichte van elkaar in een collectie geordend zijn, wordt tot stand gebracht door een verschuiving in de status van de eigenschappen die normaliter met de leden van dit paar geassocieerd worden. Spreker A behandelt eigenschappen die voor de andere deelnemers constitutief zijn, als annuleerbare (*cancellable*), categoriegebonden eigenschappen; de toepasbaarheid van dat type eigenschappen wordt niet per se geblokkeerd door negatie van de categorie.

Gespreksdeelnemer A maakt het officiële besluit ten aanzien van de openingstijden van de dienst tot de enige constitutieve eigenschap van de categorieën *open* en *dicht*: hun toepasbaarheid is alleen nog maar afhankelijk van hoe de tijden in dat besluit gespecificeerd zijn. Maar voor de rest zou alles wat *open zijn* normaliter voor de baliemedewerkers en voor de cliënten van de dienst *betekent*, nu niet meer gelden. Ondanks dat de dienst (officieel) niet open is, moeten de baliemedewerkers er wel zitten (r.180) en cliënten wel helpen (r.169 en 197).

Door de status van bepaalde eigenschappen van *open* te verschuiven van constitutief naar categoriegebonden, blokkeert en/of deleert hij de implicaties die het gebruik van het categorieënpaar <open, dicht> voor de andere deelnemers heeft (vgl. Jayyusi, 1984:93 e.v.). In A's voorstel impliceert *niet-open* niet meer dat er geen baliemedewerkster aanwezig is of dat cliënten niet geholpen worden. Eigenlijk probeert A de descriptieve inhoud die de categorie *open* in de betreffende setting gewoonlijk heeft, te reduceren tot één enkele constitutieve eigenschap, het *officieel open* of *dicht* verklaard zijn.

4 Discussie

Tot slot wil ik eerst even ingaan op de rol die categorisering spelen bij het interactioneel oplossen van problemen en vervolgens besluiten met enkele overwegingen ten aanzien van de relatie van de hier voorgestelde aanzet met ander lexicaal-semantic onderzoek.

De discussie waaruit fragment (6) komt, maakt deel uit van een bepaalde fase in een proces van het interactioneel oplossen van problemen. De deelnemers bespreken een oplossingsvoorstel voor het probleem van de openingstijden. Wanneer gespreksdeelnemers een probleem identificeren, kiezen ze specifieke termen om dat probleem te beschrijven. Er wordt over de adequaatheid van die formulering onderhandeld wat aanleiding kan zijn om het probleem in andere termen te beschrijven. Bovendien lijkt er een relatie te zijn tussen de formulering van het probleem en de aard van de oplossing, zoals in het geval van deelnemer A in fragment (6) die het probleem van de openingstijden probeert te definiëren in termen van wat *open* zijn wel of niet (meer) betekent. De formulering van het probleem is dan in hoge mate bepalend voor het soort oplossingen dat daarvoor wordt voorgesteld en ook voor hoe over die oplossingen beslist wordt.

De meer prescriptieve, adviserende literatuur over probleemoplossen besteedt echter relatief weinig aandacht aan de methoden waarmee problemen beschreven worden of oplossingsvoorstellen beargumenteerd worden. Er wordt een definitie gegeven van wat een probleem is, meestal iets in de trant van *elke afwijking van een gewenste situatie*. Wat voor *ongewenste afwijkingen* de deelnemers aan een vergadering tot een probleem maken, hoe ze dat doen door het probleem op een bepaalde manier te beschrijven en wat de consequenties daarvan zijn voor de verdere afhandeling van dat probleem, blijft grotendeels buiten beschouwing. Ik hoop met bovenstaande analyse gedemonstreerd te hebben, dat onderzoek vanuit een c.a.-optiek naar de methodologie waarmee problemen gecategoriseerd worden, een belangrijke aanvulling kan zijn op de theorievorming over interactioneel probleemoplossen, *casu quo besluitvorming*. [2]

Dan de relatie van het hier voorgestelde type onderzoek met *de* lexicale semantiek. Heel grof gesteld, zou men kunnen zeggen dat de discussie in de lexicale semantiek uiteindelijk teruggevoerd kan worden op twee, elkaar overigens slechts ten dele uitsluitende opvattingen over de aard van woordbetekenis. Aan de ene kant staat een opvatting dat woordbetekenis relatief onafhankelijk is van taalgebruikssituaties en de kennis die sprekers van de wereld hebben. Woordbetekenis wordt vooral gezien als een eigenschap van een woord als element van het taalsysteem. Aan de andere kant staat een benadering waarin woordbetekenis en achtergrondkennis systematisch samenhangen en waarvoor het lidmaatschap van een categorie geen alles-of-niets-kwestie is, maar eerder juist gradueel lijkt te zijn. Het beste voorbeeld van deze laatste benadering is de *prototype-semantiek* (vgl. Taylor, 1989). In de prototype-theorie hebben categorieën meer of minder centrale - prototypische - leden of eigenschappen (vgl. Cruse, 1990). Meer perifere leden wordt categorie-lidmaatschap toegewezen op grond van een voldoende mate aan gelijkenis met de meer centrale leden.

Voor elk van deze benaderingen is empirisch onderzoek gedaan, of ligt empirisch onderzoek ten grondslag aan de theorievorming. Kenmerkend voor dat onderzoek is echter dat het niet gebaseerd is op kwalitatief empirische analyses van niet-experimenteel, natuurlijk taalgebruik in interacties. De onderzoeksmethoden variëren van data verkregen door bevraging van informanten in het veld of door participerende observatie (de antropologische traditie), tot onderzoek onder meer gecontroleerde, experimentele condities.

De analyses in de vorige paragrafen maken onder andere duidelijk dat het in de praktijk van het alledaagse taalgebruik niet eenvoudig is om de grens te trekken tussen de *puur talige* betekenis van een term als *open* en de encyclopedische kennis die gespreksdeelnemers daarmee

associëren in een bepaalde context. Hoewel een *categorization device* analyse wat betreft dit aspect inzichten uit de prototype-semantiek bevestigt, verschilt de CD-benadering daarvan voorzover niet bij voorbaat uitgesloten wordt dat gespreksdeelnemers in het taalgebruik zelf scherpe grenzen trekken tussen categorieën, respectievelijk tussen leden of eigenschappen van categorieën. De analyses hiervoor suggereren juist dat er ook rekening gehouden zou moeten worden met de methoden waarmee gespreksdeelnemers de status van de eigenschappen van een categorie interactioneel en situatie-gebonden onderhandelen. Een kwalitatief-empirische analyse (vgl. Mazeland, 1992) zou tot de conclusie kunnen leiden dat gespreksdeelnemers afhankelijk van situationele en contextuele relevanties verschillende benaderingen van woordbetekenis hanteren, eventueel zelfs complementair (vgl. Weingarten, 1986).

Noten

- 1 Ik dank Titus Ensink en een anonieme beoordelaar voor hun commentaren op een eerdere versie.
- 2 Mijn aandacht voor probleemoplossende activiteiten in vergaderingen is ook te danken aan de gesprekken die ik daar met Marjan Huisman over gevoerd heb.

Bibliografie

- Bergmann, J. (1991). Deskriptive Praktiken als Gegenstand und Methode der Ethnomethodologie. In M. Herzog & C. Graumann (Hgs.). *Sinn und Erfahrung*. Heidelberg.
- Cruse, D.A. (1986). *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, D.A. (1990). Prototype theory and its implications for lexical analysis. In S.Tsohatzidis (ed.) *Meanings and prototypes: Studies in linguistic categorization*. (382-402). London: Routledge.
- Gazdar, G. (1979). *Pragmatics: implicature, presupposition and logical form*. New York: Academic press.
- Grice, P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. Morgan, (eds.) *Syntax and semantics*. Vol. 3. (41-58). New York: Academic Press.
- Horn, L. (1989). *A natural history of negation*. Chicago: The university of Chicago Press.
- Jayyusi, L. (1984). *Categorization and the moral order*. Routledge & Kegan Paul.
- Jefferson, G. (1990). List-construction as a task and resource. In G. Psathas, ed., *Interaction competence*. (63-92). Lanham, M.: University Press of America.
- Lakoff, G. (1972). Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. In *Proceedings of the Chicago Linguistic Society*, 8, 183-228.
- Levinson, S. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mazeland, H. (1991). De constructie van vraagwoord-vragen en de interactionele organisatie van achtergrondkennis. In M. Bax & W. Vuijk (red.) *Themas in de taalbeheersing*. (96-106). Dordrecht: ICG Publications.
- Mazeland, H. (1992). *Vraag/antwoord-sequenties*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.
- Mazeland, H. (1994). *Woordbetekenis en sociale interactie*. Paper 6^e Sociaal-wetenschappelijke Studiedagen. Groningen: Department of Language and Communication R.U.G. Publications, nr.32.

- Mazeland, H. (te versch.). Conversatie-analyse van institutionele communicatie: te veel micro, te weinig macro? In H. Mazeland & C. Sauer (red.) *Lezingen studiedag taalbeheersing RUG 1992*.
- Mazeland, H., Huisman M. & Schasfoort M. (te versch.). Negotiation categories in travel agency calls. In A. Firth (ed.). *The discourse of negotiation: Studies of language in the workplace*. Pergamon Press.
- Sacks, H. (1972a). An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology. In D. Sudnow (ed.). *Studies in social interaction*. (31-74). New York: Free Press.
- Sacks, H. (1972b). On the analyzability of stories by children. In J. Gumperz & D. Hymes, (eds.), *Directions in sociolinguistics: the ethnography of communication*. (329-345). New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Sacks, H. (1992). *Lectures on conversation*. Vol.I/II. Edited by Gail Jefferson. Oxford: Blackwell.
- Schegloff, E. (1972). Notes on conversational practice: formulating place. In D. Sudnow, ed., *Studies in social interaction*. (75-119). New York: Free Press.
- Taylor, J.R. (1989). *Linguistic categorization. Prototypes in linguistic theory*. New York: Oxford University Press.
- Watson, D. (1987). Interdisciplinary considerations in the analysis of pro-terms. In G. Button & J. Lee, (eds.) *Talk and social organisation*. (261-289). Clevedon, Ph.: Multilingual Matters.
- Weingarten, R. (1986). Dialoganalyse und empirische Semantik. In F. Hundsnurher & E. Weigand (Hgs.) *Dialoganalyse*. (281-95). Tübingen: Niemeyer.
- Wilson, T. (1991). Social structure and the sequential organization of interaction. In D. Boden & D. Zimmerman (eds.). *Talk and social structure*. (22-43). Cambridge: Polity Press.